

**МОРАЛЬНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ
ДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ТРАКТУВАНЬ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ Й ПОКАРАННЯ**

**MORAL FOUNDATION OF DISCIPLINARY PUNISHMENTS ON SERVICE MEN
OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE IN THE CONTEXT
OF MODERN PHILOSOPHICAL AND LEGAL INTERPRETATION
OF RESPONSIBILITY AND PUNISHMENT**

Федоренко В.В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук*

Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова

У статті запропоновано філософсько-правовий аналіз урахування моральних основ застосування дисциплінарних стягнень до військовослужбовців Збройних Сил України з позицій філософсько-правового розуміння сучасних трактувань відповідальності й покарання. Особлива увага зосереджена на розгляді використання моральних норм під час застосування правових засобів регулювального впливу на поведінку та дисциплінованість воїнів. Підкреслюється, що сучасні трактування відповідальності й покарання дають можливість правильно визначити методологічні підходи до використання моральних норм під час застосування правових засобів регуляції поведінки особового складу Збройних Сил України.

Ключові слова: мораль, право, відповідальність, покарання, морально-правове регулювання, дисциплінованість, примушування.

В статье предложен философско-правовой анализ учета моральных основ наложения дисциплинарных взысканий на военнослужащих Вооруженных Сил Украины с позиций философско-правового понимания современных трактовок ответственности и наказания. Особое внимание сосредоточено на рассмотрении использования моральных норм при применении правовых средств регулирующего влияния на поведение и дисциплинированность воинов.

Ключевые слова: мораль, право, ответственность, наказание, морально-правовое регулирование, дисциплинированность, принуждение.

In the article the legal – philosophical analysis of account of moral bases of application of disciplinary penalties is offered on service men of the Armed Forces of Ukraine from positions of philosophical and legal understanding of modern interpretations of responsibility and punishment. The special attention is concentrated on consideration of the use moral norms at application of legal facilities of regulative influence behavior and discipline of warriors.

Key words: morality, law, responsibility, punishment, moral-legal regulation, discipline, coercion.

Питання про найбільш ефективну систему регулювання суспільних відносин у державі та її Збройних Силах завжди було дискусійним. Однією із систем була санкціонована державою нормативна система права, в якій особлива роль відводилась відповідальності й покаранню, а також виділяли системи моралі, релігії тощо. Сьогодні побудова демократичної, правової, соціальної держави, реформування її Збройних Сил у складних сучасних умовах ведення гібридної війни на Сході України неможливі без утворення в країні режиму законності і правопорядку. Особливе місце у вирішенні цих проблем посідає морально-правове регулювання діяльності й поведінки особового складу Збройних Сил України (далі – ЗСУ), використання моральних норм під час застосування правових засобів регулювального впливу. Соціально-правове дослідження, проведене автором у військових частинах ЗСУ, Житомирському загальному відділі військової служби правопорядку, Житомирській військовій прокуратурі й Житомирському військовому інституті ім. С.П. Корольова, показало, що тільки 37,8% суб'єктів військового

управління ротної, 41,6% батальйонної ланок свідомо спираються у своїй практичній діяльності на моральні основи застосування заохочень і дисциплінарних стягнень, водночас 68,9% респондентів стверджують, що доцільно використання моральних норм під час застосування правових засобів регулювального впливу на військовослужбовців, а 74,6% респондентів вважають за потрібне наявність методик і практичних рекомендацій щодо використання моральних норм під час застосування правових засобів регулювального впливу.

Використання моральних норм під час застосування правових засобів регуляції діяльності й поведінки людей у контексті сучасних трактувань відповідальності та покарання вже тривалий час перебувають у центрі уваги як українських учених-юристів, філософів, військових практиків (Н. Бровко, В. Головченка, Ю. Грошевого, Н. Марущака, М. Олексюк, С. Скуріхіна, С. Сливки, Є. Старокопя та ін.), так і зарубіжних авторів (Д. Гусака, Е. Даффа, А. Корлетта, П. Рікера та ін.). Водночас у межах цих досліджень існує чимало невивчених і суперечливих

питань, на що вказують і самі дослідники. Це підтверджує й військова практика з морально-правового регулювання діяльності й поведінки військовослужбовців і з використання моральних норм під час накладання дисциплінарних стягнень.

Метою статті є визначення особливостей використання моральних норм під час накладання дисциплінарних стягнень на військовослужбовців з позицій філософського праворозуміння сучасних трактувань відповідальності й покарання.

Зміни, що сталися в міжнародних відносинах у XXI ст., коли світове співтовариство стикнулося з факторами посилення транснаціональної злочинності, частішим використанням нею насильницьких методів, зокрема тероризму, ведення військових дій, що призводять до загибелі значної кількості людей, спричинили, з одного боку, трансформацію поглядів на покарання, що виразилась у поступовому поверненні до ретробутивістської ідеології, в основі якої є ідея «відплати», а з іншого – повернення уваги до морально-правового регулювання діяльності й поведінки військовослужбовців. Сутністю ідеї «відплати» є неминучість зазнавання страждань злочинцями та правопорушниками пропорційно до серйозності вчинених ними злочинів і правопорушень. Ця ідея розглядається в контексті встановлення відповідальності особи й суспільства, а також визначення дій, спрямованих на реалізацію справедливості з метою встановлення цієї відповідальності. Саме тому зросла значущість філософсько-правового обґрунтування покарання як правового засобу примусу та запобігання правопорушенням у тому числі й у військовій сфері [1, с. 27]. Представник філософсько-правової думки Е. Дафф зазначає із цього приводу, що ідея покарання правопорушників виправдовується як засуджена відповідь на правопорушення [2]. Розглядаючи теорію ретрибутивізму, потрібно підкреслити ще один аспект, а саме: роль моралі та моральних засобів у становленні відповідальності за скоєне. Насамперед тут варто згадати відомого французького філософа права другої половини XX ст. П. Ріккера, який ніколи не відкидав тези, що думка про мстивість має право на своє існування, а правосуддя у своїй найпоміркованішій і найлегітимнішій формі є способом відповіді злом на зло. Водночас він підкреслював, що «покарання за самою своєю сутністю здійснює перший розкол в етиці любові, воно нехтує прощенням, воно чинить опір злу, воно інститує стосунки, що не спираються на взаємність; словом, короткій дорозі «безпосередності любові воно протиставляє довгу дорогу «опосередкування», примусового виховання людського роду» [3, с. 255]. Отже, цей філософ-мораліст намагався відстоювати особисту концепцію протистояння злу, яка допомагала згладжувати конфлікти, надаючи перевагу моральним засобам. Тут потрібно враховувати об'єктивні обставини, що діють у межах жорстокої правової регламентації військової діяльності, коли закони, військові статuti обмежують свободу вибору, а поведінка диктується законом, військовим статутом, який залишає суб'єкту військового управління лише право вибору між тією

чи іншою правовою нормою. І здійснюючи цей вибір, варто виходити не тільки з юридичних, а й із моральних підстав, керуючись принципами справедливості, людяності, гуманізму. Г. Дубов зазначав із цього приводу: «Юридичні рішення, основані тільки на формальному застосуванні «букви Закону» і прийнятті у відриві від морально-психологічного клімату в суспільстві, не можуть бути правильними й справедливими. Взаємопроникнення моралі та права полягає й у тому, що правове регулювання містить певне коло моральних норм, яким надається юридичне значення, водночас мораль наповнена низкою загальносоціальних прав. Їх гармонія й дієвість досягаються тоді, коли існує моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм. Це є обов'язковою умовою функціонування державних інститутів, передумовою забезпечення гідності й честі людської особистості» [4, с. 87]. Зазначені методологічні підходи потрібно враховувати суб'єктам військового управління під час застосування до військовослужбовців дисциплінарних стягнень.

Військове законодавство наділяє командирів відповідною дисциплінарною владою, а саме повноваженнями на застосування не тільки заохочень, а й стягнень за порушення військової дисципліни, які є однією з форм державного примусу. Інтереси реформування ЗСУ на сучасному етапі, підтримки їхньої високої боєготовності й боєздатності вимагають застосування до порушників військової дисципліни та правопорядку у військах поряд із переконанням методу примушування. «Метод примушування – це сукупність засобів та прийомів, які спонукають воїнів всупереч їхньому бажанню виконувати вимоги військового обов'язку, військової присяги та військових статутів, дотримуватися норм поведінки, встановлених в суспільстві. Сутність цього методу полягає в тому, щоб попередити негативні вчинки (порушення дисципліни), виробити позитивні звички і риси характеру, примусити воїна виконувати вимоги, незважаючи на його внутрішній опір» [5, с. 33–34].

Примушування здійснюється шляхом пред'явлення категоричних вимог, заборон, попереджень, накладання дисциплінарного стягнення, притягання до карної відповідальності. Стягнення є крайнім засобом дисциплінарної практики, який повинен використовуватися тоді, коли інші засоби не приносять успіху. Оскільки застосування заходів примушування до порушників має на меті не тільки покарання, а й виховання.

Необхідність такого підходу визначається тим, що моральний характер права проявляється й у тій частині військового права, яка регламентує застосування покарання. Так, визначаючи порядок накладання дисциплінарних стягнень у ст. 87 Дисциплінарного статуту, визначають, що «під час накладання дисциплінарного стягнення командир не має права принижувати гідність підлеглого» [6, с. 193], а, визначаючи порядок виконання дисциплінарних стягнень у ст. 101, забороняють зривання погонів, зривання нашивок та інші дії, що принижують гідність військовослужбовців [6, с. 195]. Гуманістичний, високоморальний

зміст правових документів, які визначають вид і міру відповідальності за правопорушення, проявляється дуже повно та яскраво. У багатьох випадках норми моралі безпосередньо вводяться в правову площину й фіксуються там як складник, органічно зумовлений елемент чинної морально-правової норми. Вітчизняний військовий дослідник Є. Староконь стверджує, що «примушування – це дуже складний вид педагогічного впливу. Застосувати його необхідно виважено, дотримуючись певних психолого-педагогічних умов забезпечення високої ефективності й реалізації виховного потенціалу стягнення» [7, с. 42].

Основу психолого-педагогічних умов накладання стягнень становлять моральні норми, тому врахування їх у практичній діяльності командирів (начальників) набагато підвищує ефективність, дієвість норм права. До них можна зарахувати:

1. Стягнення має бути справедливим, відповідати ступеню провини й тяжкості скоєного проступку.

2. Стягнення буде виконувати свою регулюючу роль тільки в поєднанні його з переконанням. Після скоєння проступку командирові відводиться десять діб на прийняття відповідного рішення.

3. Визначаючи доцільність стягнення, його вид, варто зауважити на рівень знання служби, ступінь професійної компетентності військовослужбовця.

4. Надзвичайно виважено необхідно підходити до накладання першого стягнення на військовослужбовця. Воно обов'язково має накладатися безпосереднім командиром і враховувати всі обставини вчинення проступку.

5. Варто пам'ятати, що стягнення – не помста начальника підлеглому, а засіб примушування до правомірної поведінки.

6. Регульовальний ефект стягнень – не в їх кількості й жорстокості, а в тих відносинах, що виникають між командиром і підлеглим. Особливу актуальності ці відносини набувають в умовах ведення бойових дій.

7. Стягнення має підтримуватися громадською думкою військового колективу.

8. Покаравши підлеглого, не можна забувати про нього. Необхідно постійно працювати з ним, своєчасно помічати й підтримувати прагнення до виправлення, тому важливо підкреслювати добре, позитивне в людині, схвалювати її дії, визначати перспективи зростання.

9. Під час накладання стягнень неприпустимо порушувати вимоги статутів і чинного законодавства.

Урахування командиром вище розглянутих умов застосування стягнень забезпечує їх позитивну морально-правову регульовальну ефективність.

Проте в військовій практиці існують причини, які дають змогу стверджувати, що абсолютизація ролі покарання рідко є кращим засобом вирішення проблем морально-правового регулювання поведінки військовослужбовців. Воно тягне за собою багато непорозумінь, образ, конфліктів. Дослідження вчених засвідчують, що ефективність покарання з метою усунення небажаної поведінки майже непередбачувана, а його використання іноді призводить

до проблем, що не завжди усвідомлюються. Військовослужбовець, який часто піддається покаранню, зникає до нього. А це означає на перший погляд, що інтенсивність покарання повинна збільшуватися. Як наслідок, створюється порочна атмосфера, в якій покарання, сила якого постійно збільшується, співіснує із серйозними проблемами девіантної поведінки. Крім того, покарання привертає увагу до воїна з боку членів військового колективу й у дійсності може діяти як підсилювач негативної поведінки.

Особливої уваги потребує підхід з боку правоохоронних органів до застосування покарань за суспільно небезпечні дії військовослужбовців. Військове законодавство в частині застосування покарань за суспільно небезпечні дії спирається на базову морально-правову ідею «забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку й громадської безпеки, довкілля, Конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам» [8, с. 5].

Ця високогуманна ідея покладена й в основу Закону про кримінальну відповідальність за злочини проти встановлення порядку військової служби (військові злочини), який є складником єдиного державного кримінального законодавства.

Тому без з'ясування й використання моральних принципів і норм неможливо застосовувати не тільки норми права, які регулюють усі сторони служби й побуту військовослужбовців, а й ті з них, які належать до найбільш гострої частини військового права – застосування покарань. Особливо це стосується командирів (начальників), які застосовують дисциплінарні стягнення до підлеглих за порушення військової дисципліни та суспільного порядку. Система дисциплінарних стягнень у ЗСУ, як й інше застосування правових санкцій у суспільстві, базується на високогуманних принципах моралі. Про це завжди повинні пам'ятати особи, які наділені дисциплінарною владою. Командир, який не керується у своїй практичній діяльності моральними принципами, стає морально черствим і завдає шкоду процесу морально-правового регулювання діяльності та поведінки підлеглих.

Найбільш розповсюдженою формою використання моральних принципів і норм під час застосування правових засобів впливу на правопорушників є визначення міри їхньої правової відповідальності. Визначити міру правової відповідальності – означає покласти на правопорушників визначений правовими нормами обов'язок зазнавати заходу державно-примусового впливу у формі поневіряннь особистого, організаційного чи майнового порядку. Правильне застосування норм права, які регламентують правову відповідальність, у багатьох випадках визначає успіх боротьби з правопорушеннями, а неправильне визначення заходу покарання може мати значні моральні наслідки. Тому посадові особи, які визначають правову відповідальність правопорушників, зобов'язані знати й уміти використовувати весь арсенал наявних засобів визначення, в тому числі й моральних засобів. Застосування дисциплінарних стягнень до

військовослужбовців у всіх випадках припускає визначення міри дисциплінарної відповідальності за скоєний проступок, яка, у свою чергу, ставиться в залежність від моральної характеристики особи правопорушника. Охарактеризувати ж особистість у будь-якому випадку неможливо, не використовуючи етичні категорії. Більше того, будь-яке порушення військової дисципліни, суспільного порядку є проступком, який має водночас й аморальний характер, тому дисциплінарна відповідальність воїна умовно зливається з моральною відповідальністю. Можна впевнено стверджувати, що міру дисциплінарного стягнення взагалі неправильно вважати тільки питанням права. Разом із тим військове законодавство точно встановлює, які заходи стягнення можуть бути застосовані до військовослужбовців, але велике значення під час вибору міри покарання мають передусім моральні критерії. Справа в тому, що найдосконаліший статут не може передбачити все різноманіття прийомів, форм, методів діяльності особи, яка проводить, наприклад, службове розслідування. Закріплюючи лише основні, найбільш суттєві правила проведення розбирання справи, статут залишає командирі великий простір для вибору та застосування засобів, що найбільше відповідають характеру проступку. Командир у межах наданої йому влади, «якщо провини військовослужбовця повністю доведено, приймає рішення про накладання дисциплінарного стягнення. Під час накладання дисциплінарного стягнення та обрання його виду враховується: характер та обставинні вчинення правопорушення, його наслідки, попередня поведінка військовослужбовця, а також тривалість військової служби та рівень знань про порядок служби» [6, с. 193].

Фактично статут забороняє морально неприпустимі дії командирів під час накладання стягнень і в лаконічній формі встановлює можливі межі застосування стягнень. Між тим дії командирів, які можливі в одних випадках, в інших можуть бути неприпустимими. За таких невизначених обставин розумне, правильне рішення можна знайти тільки із застосуванням моральних критеріїв. А це потребує врахування суб'єктами військового управління у своїй практичній діяльності принципу індивідуалізації покарання, який підкреслює необхідність установлення чітко індивідуальної відповідальності, передбачає врахування не тільки ступеня суспільної

небезпеки скоєного особистістю винного, а і його морально-правових якостей. «Покарання, – підкреслював А.С. Макаренко, – має бути надзвичайно індивідуальним, надзвичайно пристосованим до окремої особистості» [9, с. 160]. З установленням ступеня та характеру суспільної небезпечності проступку пов'язана і його моральна оцінка. Разом із юридичною оцінкою вони створюють єдину морально-правову оцінку проступку. Морально-правова оцінка повинна відповідати тяжкості проступку і ступеню вини військовослужбовця. Порушення цього правила завдає шкоду якості морально-правового регулювання поведінки особового складу. Варто мати на увазі, що однакові за характером проступки можуть викликати, безумовно, негативну, але залежно від обставин різну морально-правову оцінку.

У процесі з'ясування всіх обставин проступку командир не може ігнорувати морально-психологічний стан військовослужбовця, його моральну характеристику, яка може пом'якшувати чи посилювати міру відповідальності. Урахування морально-правових якостей особистості необхідне також у випадках, коли вирішується питання, передати матеріал на правопорушника військово-правоохоронним органам чи обмежитись дисциплінарним покаранням, у разі заміни покарання у вигляді позбавлення волі, направлення в дисциплінарний батальйон чи обговорення на зборах. Морально-правова оцінка діяльності правопорушника немислима без аналізу його проступків, його поведінки в минулому. Командир зобов'язаний дослідити не тільки протиправну поведінку військовослужбовця, а й проступки, що не пов'язані з фактом порушення дисципліни, дати їм морально-правову оцінку й на цьому ґрунті зробити відповідний висновок.

Отже, дослідження питань використання моральних норм під час застосування дисциплінарних стягнень засвідчує велике практичне значення цієї проблеми. Дисциплінарна практика показує, що невикористання моральних норм там, де це необхідно, може заподіяти значні збитки морально-правовому регулюванню поведінки військовослужбовців. З іншого боку, захоплення тільки моральними оцінками без належного врахування взаємозв'язку з правовими нормами та правовою оцінкою також може призвести до помилок у правозастосовному процесі, у справі забезпечення належної військової дисципліни і твердого статутного порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Федоренко В.В. Взаємозв'язок моралі і права в військовій діяльності в контексті сучасних філософсько-правових трактувань відповідальності та покарання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 30. С. 27–30.
2. Duff A. Legal punishment. *The Stanford encyclopedia of philosophy* / ed. E. N. Zalta. URL: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/legal-punishment>, 2008.
3. Пікер П. Історія та істина / пер. з фр.: В.Й. Шовкуна. Київ: Видавн. дім «KM Academia». Університетське вид-во «Пульсари», 2001. 396 с.
4. Этика сотрудников правоохранительных органов: учебник. Москва: Щит, 2005. 524 с.
5. Федоренко В.В. Військово-правове виховання військовослужбовців: методичні рекомендації. Житомир: Видавець О.О. Євенок, 2016. 112 с.
6. Статути Збройних Сил України: збірник законів: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 14 черв. 2017 р. (офіц. текст). Київ: Паливода А.В., 2017. 444 с.
7. Староконь Є.Г. Психологічні аспекти діяльності та спілкування офіцера. Житомир: ЖВІРЕ, 1999. 304 с.
8. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 1 жовтня 2017 р. (офіц. текст). Київ: Паливода А.В., 2017. 212 с.
9. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: в 8 т. Москва: Педагогика, 1983–1986. Т. 6. 581 с.